

KAZIMIERZ MOSZYŃSKI.

O WEWNĘTRZNYM UKŁADZIE PRAC, OBEJMUJĄCYCH CAŁOKSZTAŁT KULTURY MATERJALNEJ.

(Z Oddziału Etnologii Słowiańskiej I. N. A. T. N. W.).

Od dłuższego już czasu opracowuję kulturę materialną ludów, zamieszkujących Polskę w jej dawnych granicach. W trakcie pracy uderzyła mnie zadziwiająca niesystematyczność i chaotyczność, z jaką zwykle przedstawiano kulturę materialną. I to nie tylko u nas, lecz w równym stopniu zagranicą. Główne zainteresowanie szło w kierunku pewnych działów, jak np. budowle, odzież itp.; działy te wysuwano na pierwszy plan, zaś resztę najczęściej zbywano skąpemii wzmiankami lub pomijano milczeniem. W dziełach syntetyzujących i z konieczności ujmujących całokształt wspomnianej kultury, omawiano różne jej działy najczęściej bez żadnego porządku, w układzie bylejakim. Dlatego, sądzę, nie od rzeczy będzie podać tu systematyczny plan, według którego od lat paru rozkładam zbierany przez siebie materiał. Plan ten przedewszystkiem ma na widoku użytek praktyczny. Tem się tłumaczy kilka zupełnie świadomych uchybień w stosunku do wymagań konsekwentnej rozbudowy. Tak np. rozdział 1 części IV zawiera treść, ściśle biorąc, zbyt szeroką w stosunku do nagłówka, są tam bowiem wymienione narzędzia takie jak nóż etc., które oczywiście nie tylko do obróbki surowców służą. Także rozdział 5 tejże części nie licuje z rozdziałami 2, 3, i 4, ponieważ treść jego jest właściwie w treści wszystkich tych trzech rozdziałów zawarta;

ze względów praktycznych musiała być jednak wyodrębniona. Opracowując plan nie można się liczyć z podobnymi nieścisłościami, gdyż zbyt daleko posunięta teoryzująca konsekwencja utrudniałaby orientację w materiale, zamiast ją ułatwić. Zadaniem planu jest wyczerpać i praktycznie uporządkować całokształt kultury materialnej, tworząc przejrzystą i harmonijną całość, ale zatrzymując się na tych pograniczach konsekwencji układu, na których daje się ona jeszcze pogodzić z względami praktycznymi. Plan powstał nietylę dzięki teoretycznym rozważaniom, ile jest prostem ujęciem w słowa tego porządku, który niejako sam przez się wyniknął dzięki równomiernemu gromadzeniu i krytycznemu rozkładaniu na działy i na poddziały materiałów etnograficznych, zbieranych przezemnie, a jednakowo uwzględniających wszystkie przejawy kultury materialnej.

W praktyce podobne uporządkowanie okazało się, dla mnie przynajmniej, zupełnie dogodne. Jeśli dla innych mogą wyniknąć pewne trudności, to powstaną być może głównie dzięki nieporozumieniom. Tak np. zarówno w części II jak i w V będzie m. i. mowa o śpichrzu, ale w części II będzie to tylko wzmianka, podczas gdy w części V śpichrz zostanie szczegółowo omówiony jako budynek. Podobnie kosze i naczynia, stosownie do ich użytku muszą być wzmiankowane (tylko wzmiankowane!) w części I (rozdz. 1), w części II itd., ale technika ich wyrobu (całe t. zw. koszykarstwo, bednarstwo, garncarstwo) będzie szczegółowo omówione w części IV. Co się tyczy szerszych uogólnień, podkreśleń, oświetleń i wniosków, to najlepiej umieszczać je w osobnych zamknięciach, dodawanych na końcu każdego rozdziału lub części. Tak np. w zamknięciu części VI można omówić wzajemny stosunek i przewagę ruchu lądowego lub wodnego, porównać ich znaczenie dla danego ludu, podkreślić najważniejsze sposoby i środki transportu oraz komunikacji itp. W zamknięciu do części III trzeba wyliczyć najpospolitsze i najcharakterystyczniejsze dla danego ludu potrawy, napoje, używki etc.

Oddając ten plan do użytku fachowców i przygodnych zbieraczy materiałów etnograficznych, będę bardzo wdzięczny za rzeczowe uwagi i poprawki, umieszczane w „Ludzie”. Mam też nadzieję, że po jakimś czasie, po ostatecznym podsumowaniu wszelkich poprawek i uzupełnień znajdzie on zastosowanie w polskiej literaturze etnologicznej i etnograficznej.

KULTURA MATERJALNA ALBO TECHNICZNA.

I. Zdobywanie żywności i surowców.

1. Zbiór dzikich plodów roślinnych i zwierzęcych.

2. Łowiectwo. *A) Dział ogólny.* Sposoby łowieckie i narzędzia. *B) Dział szczegółowy.* Poszczególne zwierzęta i ptactwo łowne; specjalne zabiegi łowieckie odnośnie do poszczególnych zwierząt.

3. Rybactwo. *A) Dział ogólny.* Sposoby połowu i narzędzia. *B) Dział szczegółowy.* Gatunki ryb, ich znaczenie dla danego ludu, specjalne zabiegi rybackie.

4. Hodowla zwierząt. *A) Dział ogólny:* *a)* osvajanie i poskramianie, *b)* żywienie (m. i. zbiór siana), *c)* czyszczenie, *d)* regulowanie rozmnażania i dobór, *e)* kastrowanie, *f)* opasanie, *g)* otrzymywanie produktów zwierzęcych. *B) Dział szczegółowy.* Poszczególne zwierzęta domowe, ich znaczenie dla danego ludu, pochodzenie, rasy, specjalne zabiegi hodowlane: *a)* świnia, *b)* koza, *c)* owca, *d)* bydło rogate, *e)* koń, *f)* inne zwierzęta ssące, *g)* drób, *h)* pszczoła.

5. Uprawa roślin. *A) Dział ogólny:* *a)* uprawa ziemi mechaniczna (narzędzia i sposoby) i chemiczna (nawożenie), *b)* różnica w uprawie (ogród, pole, sad), *c)* irygacja, *d)* siewba i sadzenie, *e)* ochrona od chwastów i szkodników, *f)* sprzęt, *g)* suszenie (ostrzew, przepłot, osieć itp.), *h)* młócka, *i)* oczyszczanie ziarna. *B) Dział szczegółowy.* Poszczególne rośliny uprawne, ich znaczenie dla danego ludu, pochodzenie, gatunki i odmiany, specjalne zabiegi hodowlane: *a)* warzywa (bób, soczewica, groch, mak i t. d.), *b)* zboża (pszenica, proso, ber, jęczmień, żyto, owies), *c)* rośliny przemysłowe (konopie, len), *d)* drzewa owocowe.

6. Dobywanie plodów mineralnych.

II. Przechowywanie żywności i surowców.

1. Konserwacja i przechowywanie produktów spożywczych: *a)* produktów zwierzęcych (mięsa: solenie, wędzenie itd.; tłuszczów, nabiału etc.), *b)* produktów roślinnych (soków i olejów, warzyw, zbóż, orzechów, jagód i owoców).

2. Konserwacja i przechowywanie surowców.

III. Przygotowanie strawy.

1. Zaopatrywanie się w wodę.
2. Ognisko (niecenienie ognia; piec kuchenny; naczynia i urządzenia kuchenne).
3. Sporządzanie potraw i napojów. *A) Dział ogólny: a) sprzątanie (patroszenie etc.) zwierząt, b) wstępne przygotowanie ziarna (tłuczenie, oczyszczanie, mielenie), c) przygotowanie przypraw, tłuszczów i olejów, d) przygotowanie fermentów. B) Dział szczegółowy: a) sporządzanie poszczególnych pokarmów (potraw, pieczywa i napojów): α) z soków roślinnych, ziół i warzyw, grzybów, jagód i owoców; β) z ziarna i mąki; γ) z nabiału i jaj; δ) z mięsa, b) normalna całodzienna strawa dzieci i dorosłych: α) powszednia (zimą, wiosną itd.), β) świąteczna (zimą, wiosną itd.), γ) okolicznościowa.*
4. Sporządzanie używek.
5. Pokarmy anormalne.

IV. Obróbka surowców.

1. Narzędzia (nóż, młot, siekiera, klin, skrobacz, dłuto, szydło, świder).
2. Obróbka surowców roślinnych: *a) kora i łub, b) drewno (m. i. kołodziejstwo, bednarstwo, stolarstwo), c) wić i włókno: α) wyplatanie, β) tkactwo, γ) wyrób nici i powrozów.*
3. Obróbka surowców zwierzęcych: *a) skóra, b) włosie i szczecina, c) kość i róg, d) воск (m. i. wyrób świec).*
4. Obróbka surowców mineralnych: *a) kamień, b) glina (garncarstwo etc.), c) wapno, piasek i inne ziemie (m. i. szkło jako surowiec), d) kruszec (kowałstwo).*
5. Barwniki, smary i kleje.

V. Zabiegi o bezpieczeństwo zewnętrzne i wygodę.

1. Broń (sporządzanie i użytkowanie).
2. Odzież (sporządzanie i użytkowanie). *A) Dział ogólny. Sporządzanie odzieży (przykrawanie, szycie, marszczenie, usztywnianie, barwienie); części składowe: a) okrycie głowy (przepaska, zawój, obręcz sztywna, czepiec, czapka, kapelusz), b) okrycie tułowia: α) pas, β) płachta, γ) okrycie dolnej części ciała*

(spódnica, fartuch; nagolenice, spodnie), *d*) odzież górnej części ciała (bez rękawów, rękawy, odzież z rękawami), *c*) okrycie rąk i nóg (rękawice, obuwie). *B*) Dział szczegółowy. Poszczególne rodzaje całkowitej odzieży: *a*) odzież dzieci (uboga i zamożna, letnia i zimowa, codzienna, odświętna i okolicznościowa), *b*) odzież dziewcząt (j. w.), *c*) odzież kobiet (j. w.), *d*) odzież młodzieży męskiej (j. w.), *e*) odzież mężczyzn (j. w.), *f*) odzież zmarłych.

3. Budowle (sporządzanie i użytkowanie). *A*) Dział ogólny. Konstrukcja budowli; części składowe: *a*) dach, *b*) ściana, *c*) fundament, *d*) przyzba, *e*) podcień, *f*) pułap, *g*) podłoga, *h*) urządzenie oświetlenia i ogrzewania, *i*) dymnik, *j*) okno, *k*) drzwi i wrota. *B*) Dział szczegółowy. Poszczególne budowle, ich przeznaczenie i użytek: *a*) szalasy, *b*) pomieszczenia dla zapasów, sprzętów i zwierząt, *c*) budowle, w których się suszy i młóci ziarno, *d*) domy mieszkalne, *e*) łąźnie, *f*) obejście jako całość (rozmieszczenie budowli, płoty, przełazy, kołowroty), *g*) osada.

4. Sprzęty (sporządzanie i użytkowanie): wieszadła i police, ława, zydeł, wer, kołyska, stół, skrzynia, okrycia sprzętów i części mieszkania: kilim, obrus.

5. Zabiegi o czystość: *a*) zabiegi o czystość ciała: *α*) pielęgnowanie włosów, *β*) pielęgnowanie ciała, *b*) zabiegi o czystość odzieży (pranie etc.), *c*) zabiegi o czystość mieszkania i sprzętów: *α*) zmywanie, *β*) zamiatanie i odkurzanie, *γ*) wietrzenie.

VI. Transport i komunikacje.

1. Ruch lądowy: *a*) drogi (ścieżki, drogi, groble, kładki, mosty), *b*) rodzaje lokomocji (podróż piesza, transport pieszy, zwierzęta używane pod wierzch, zwierzęta juczne i pociągowe), *c*) pomocnicze środki lokomocji i transportu: *α*) środki lokomocji (łyżwy, narty, szczydła), *β*) środki transportu (torba etc., nosidła, włók), *γ*) środki lokomocji i transportu (nosze, sanie, wóz).

2. Ruch wodny: *a*) drogi (kanały, rzeki spławne), *b*) sposoby lokomocji i środki pomocnicze (pływanie, pływaki, tratwa, prom, czółno, łódź).

3. Wznoszenie się na drzewa itp. (ostrzew, drabina, leziwo).